

Zijn er nog eikelmuizen in Vlaanderen?

Joeri Cortens, Pieter Blondé & Daan Dekeukeleire

De eikelmuis is ongetwijfeld de bekendste van onze inheemse slaapmuizen. In Vlaanderen en Zuid-Nederland bereikt ze zowat de noordgrens van haar verspreidingsgebied. De twee Vlaamse zoogdierenatlassen die de periodes 1976-1985 en 1987-2002 bestrijken, leren ons dat de soort vooral goed vertegenwoordigd is in het zuiden van Oost-Vlaanderen, aan de Westkust en in Haspengouw. Het leek er zelfs op dat de eikelmuis zijn areaal wist uit te breiden tussen de twee inventarisatieperiodes, maar wellicht was dat eerder een gevolg van een toegenomen inventarisatie-inspanning.

Verschillende zoogdieronderzoekers merkten tegelijk op dat ze in hun regio - zoals in de Westhoek of de Vlaamse Ardennen - minder eikelmuizen zagen dan vroeger. Gelijkaardige signalen kwamen ook van bewoners uit de genoemde regio's. In september 2005 werd op een Europees congres over slaapmuizen duidelijk dat het ook elders in Europa niet zo goed gaat met de eikelmuis.

In het najaar van 2005 startte de Jeugdbond voor Natuur en Milieu het 'Flitse Eikelmuisproject' op, en begin 2006 ging ook de Zoogdierenwerkgroep van Natuurpunt Studie van start met een reeks Eikelmuisprojecten. Het gezamenlijke doel is onder meer het gedetailleerd in kaart brengen van de huidige en de historische situatie van de eikelmuis in Vlaanderen. Daaruit moet blijken of de eikelmuis als bedreigde soort moet opgenomen worden in de rode lijst van de zoogdieren in Vlaanderen. Dit zou dan op korte termijn moeten leiden tot concrete beschermingsplannen.

De start van het eikelmuisproject

Tijdens het 'Flitse Eikelmuisproject' interviewden JNM'ers en oudgedienden in gans Vlaanderen, maar vooral in de Vlaamse Ardennen, een paar honderd mensen. Dit gebeurde aan de hand van een vragenlijst en foto's. Het doelpubliek waren de bewoners van huizen met eikelmuizen. Er werd gepeild naar de periode waarin op een zelfde plaats eikelmuizen waren gezien en naar mogelijke positieve of negatieve effecten op het lokale voorkomen.

De Zoogdierenwerkgroep van Natuurpunt ging op hetzelfde elan door. In tal van tijdschriften verschenen oproepen. Mailings werden verstuurd naar zoogdierenliefhebbers, vogelringers, vogelopvangcentra, bestrijdingsfirma's, gemeentelijke milieudiensten enz. . . Daarbij verwezen we o.a. naar een aparte website van de Zoogdierenwerkgroep - www.eikelmuis.be - waar ook de eerste bevindingen en extra oproepen verschenen. Voorts was er ook een informatieve kleurenfolder beschikbaar. Naast al deze passieve methodes wilden we ook enkele methodes testen om zelf actief eikelmuizen te inventariseren. Hiervoor selecteerden we in de Vlaamse Ardennen zes studiegebieden waar tot 2003 nog eikelmuizen waren gezien. We gebruikten daarvoor nestkasten, haarvallen en *live traps*. Een uitgebreider verslag hierover volgt, maar we kunnen nu al verklappen dat het ophangen en controleren van nestkasten een zeer bruikbare inventarisatiemethode blijkt te zijn voor de monitoring van een eikelmuisenpopulatie. In dit artikel geven we verder enkel de resultaten van het onderzoek naar verspreiding en populatietrends.

Verspreiding en populatietrends

Uit interviews, literatuur en de Zoogdierendatabank van Natuurpunt en JNM bleek de eikelmuis in de jaren 1970 tot 1980 in sommige streken een talrijke soort te zijn. Zo werden in het Kluisbos (Oost-Vlaanderen) nog 20 overwinterende eikelmuisen gevonden op 50 nestkasten. Tijdens een onderzoek met *live traps* daar waren 11 op 31 vangsten fruitratjes. In Vlaams-Brabant werd de soort regelmatig in mezenestkastjes aangetroffen, maar meldingen uit Limburg waren schaars.

periode	UTM-hokken	regio's
1988-1995	83	23
1996-2003	118	8
vanaf 2003	68	4

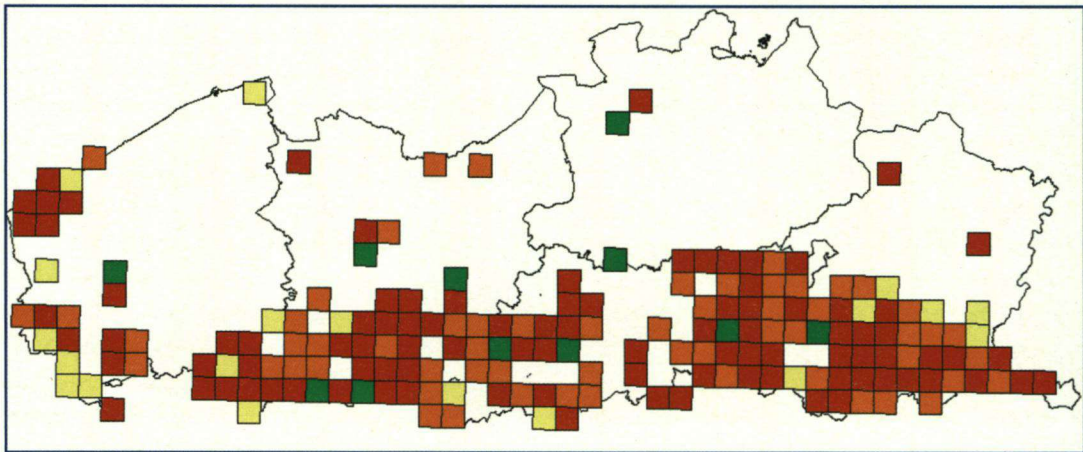
Voorkomen van de eikelmuis in Vlaanderen sinds 1988

De via het eikelmuisproject ingezamelde waarnemingen werden opgedeeld in periodes van respectievelijk acht, acht en vier jaar (tabel). De JNM-interviewronde leverde voor 23 verschillende kleine regio's, gaande van gehuchten tot volledige gemeenten, bruikbare gegevens op. Talrijke oproepen en gerichte mailings van Natuurpunt zorgden voor bijna een verdubbeling van het aantal gegevens in de databank ($n = 488$), goed voor 181 UTM5-hokken. De resultaten van de verschillende deelprojecten wijzen duidelijk op een dalende trend van de Vlaamse eikelmuispopulatie (figuur 1).

In slechts twee van de zes studiegebieden werden na intensieve inventarisatie nog eikelmuisen waargenomen.

Cijfers zeggen heel wat, maar het zijn vooral de anekdotes die tot de verbeelding spreken:

- Aan de Westkust genoot de boomgaard van Koen Verschoore in De Panne tot 2004 bekendheid als een van de beste plekken in Vlaanderen om eikelmuisen waar te nemen. Soms werden er tot tientallen dieren tegelijk gezien. Daarna werd het stil.
- Tussen 1993 en 2003 had Jan Van Uytvanck elk jaar een nest met jongen in zijn bakhuis aan het Hayesbos (Brakel, Oost-Vlaanderen). Ook bij vele burens waren er vroeger fruitratjes actief. Een inventarisatiecampagne met nestkasten, haarvallen en *live traps* in 2006 leverde geen enkele waarneming op.
- Te Edelare (Oost-Vlaanderen) overwinterden de fruitratjes in het nabije Kezelfort. Fruitplukkers zagen ze jaarlijks regelmatig 'spelen' in de boomgaarden. Inwoners vonden tot begin jaren 1980 jaarrond eikelmuisen in bijna de helft van de huizen van het dorp, en zagen en hoorden ze regelmatig; de laatste waarneming dateert van 2001.
- In Nokere (Oost-Vlaanderen) aten de eikelmuisen jaarlijks van de appelvoorraden van het kasteelpark Bonval en zaten ze op verschillende plekken in vogelnestkastjes. Het laatst waargenomen in 1997.
- Een vogelringer uit Leuven (Vlaams-Brabant) vond in de jaren 1970 regelmatig eikelmuisen in zijn mezenestkasten. De dieren werden genadeloos vervolgd.

Figuur 1. Laatste waarnemingsdatum van eikelmuis in Vlaanderen per UTM5-hok (geel: voor 1988, groen: 1988-1995, rood: 1996-2003, donkerrood: 2004-2007)

Mogelijke oorzaken dalende trend

Haast alle geïnterviewden gaven aan dat habitatverandering of -verlies wellicht een belangrijke oorzaak was voor het verdwijnen van de eikelmuizen. Hoogstamboomgaarden verdwijnen in sneltempo en traditionele hakhoutbossen worden omgezet naar hooghout. Hagen, houtkanten en mantelzoomvegetaties worden beschouwd als economisch waardeloos en worden bijna allemaal 'opgeruimd'. De eikelmuizen verliezen zo hun belangrijkste schuilplaatsen en foerageergebieden.

Behalve veranderingen in het leefgebied, werd er gepeild naar mogelijke veranderingen in predatiedruk.

In de interviews kwam rechtstreekse verdelging door de mens slechts in twee van de 23 regio's naar voor. Misschien vermeldde men dit liever niet. In de twee gevallen ging het om vogelringers die niet konden verkroppen dat eikelmuizen wel eens nesten roven. Maar ook in andere situaties worden de dieren soms vervolgd. Professionele bestrijdingsfirma's controleren vaak niet om welke dieren het gaat en plaatsen gewoon hun gif. Eén bedrijf gaf na onze oproep haar medewerkers de opdracht om naar eikelmuizen uit te kijken en dat leverde na twee maanden al een familie fruitratjes in winterslaap op. Ook particulieren maken het onderscheid met 'andere ratten en muizen' niet. Vaak kloppen zij

aan bij hun gemeentebestuur, waar ze in meer dan de helft van de gevallen zomaar vergif meekrijgen! In drie gemeenten werd effectief 'last' van fruitratten gemeld. We vermelden een fruitboertje uit Bierbeek (Vlaams-Brabant) en een duivenliefhebber uit Ternat (Vlaams-Brabant). De eerste ving in de jaren 1980 jaarlijks enkele tientallen eikelmuizen in zijn perzikbomen. De duivenliefhebber doodde in 2005 nog meer dan tien dieren die hij ervan verdacht zijn jonge duiven opgegeten te hebben.

In de Zoogdierendatabank zitten opvallend veel waarnemingen van dode dieren (11%). Veruit de meeste daarvan werden door katten aan de achterdeur of in de tuin achtergelaten.

Verrassend ook zijn de mogelijke gevolgen van de opkomst van de bosuil. Meer dan de helft van de ondervraagden uit Oost-Vlaanderen merkt op dat die sinds 1990 sterk is toegenomen ten nadele van de ransuil. Ook de kerkuil is na een dipje in de jaren 1980 weer sterk toegenomen. In de Zoogdierendatabank zitten 36 schedels van eikelmuis uit braakballen van kerkuil, 14 van ransuil en 5 van bosuil.

Als laatste werd aangegeven dat ook de steenmarter aan een felle opmars door Vlaanderen bezig is. Deze jager wordt vaak aangetroffen op plaatsen die ook bij eikelmuis de voorkeur genieten, zoals schuurtjes en zolders. Dat de confrontatie meestal nadelig is voor de laatste, valt moeilijk te betwisten. Over de vondst van haren van een eikelmuis in de uitwerpselen van steenmarter werd recent melding gemaakt in Zoogdier. Verscheidene waarnemers meldden ons dat de eikelmuisen van hun erf verdwenen met de komst van de steenmarter.

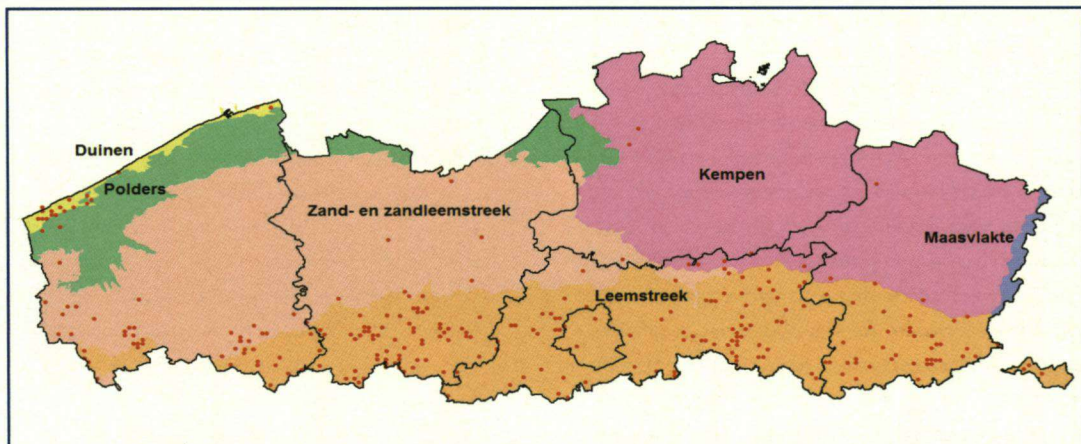
Oorzaken van de achteruitgang

De jongste 30 jaar was de eikelmuis een vrij algemene soort in Vlaanderen, met weliswaar een lokale verspreiding die zich beperkte tot de Leemstreek en de duinen (figuur 2). Dit kan mogelijk verklaard worden door een uitgebreider aanbod aan bosvruchten in deze regio ten opzichte van de droge zandgron-

Jonge kerkuilen met eikelmuis als prooi in de kerk van Horebeke (Oost-Vlaanderen) in 1984.

Foto: Gerard Mornie

Figuur 2. Verspreiding van de eikelmuis in Vlaanderen in relatie tot de ecoregio's.

den van de Kempen en de boomloze polders. Ook de hoge dichtheid aan (hoogstam)boomgaarden vormt een opmerkelijk verschil. Tot slot kan ook het verschil in de ongewerveldenfauna een mogelijke verklaring zijn. Huisjesslakken bijvoorbeeld, die door eikelmuisen erg gesmaakt worden, zijn opvallend schaars op de zure zandgronden.

Uit de JNM-interviews komt naar voor dat maar in 17% van de onderzochte regio's waar vroeger regelmatig eikelmuisen werden waargenomen, nog recente waarnemingen zijn. Hierbij en ook bij de gegevens uit de Zoogdierendatabank kan je terecht opmerken dat de laatste periode korter is dan de eerste twee. De gegevens uit deze laatste periode werden echter véél intensiever verzameld, waardoor er in de meeste gevallen geen sprake is van een verminderde waarnemingskans. We kunnen dus haast niet anders dan besluiten dat de eikelmuis achteruit gaat in Vlaanderen.

Veranderingen in het kleinschalige landbouwlandschap, het verdwijnen van hoogstamboomgaarden, hakhoutbosjes en houtkanten zijn waarschijnlijk de belangrijkste oorzaak van het verdwijnen van de eikelmuis. Ook bij andere soorten van het zogenaamde bocage-landschap, zoals de geelgors, wordt een sterke achteruitgang vastgesteld. Hop en grauwe klauwier hebben het al lang laten afweten.

Ook de veranderde gewoontes in woningen en stallenbouw lijken een factor van betekenis. Woningen worden hermetisch afgesloten en vee-stallen worden steriele, stalen bouwsels zonder veel ruimte voor krakers. Dalende populaties van

huismus, zwarte roodstaart en boerenzwaluw zijn hiervan het gevolg. Inbouw-neststenen, mussenpannen en andere diervriendelijke aanpassingen hoeven niet ten koste te gaan van betere isolatie- en bouwnormen en kunnen - ook voor de eikelmuis - nieuwe perspectieven bieden.

Onder het motto 'Zonder is gezonder' voert de Vlaamse overheid al eige jaren campagne om het gebruik van gifstoffen en bestrijdingsmiddelen aan banden te leggen. Toch blijkt dat in meer dan tweederde van de Vlaamse gemeenten nog steeds muizen- of rattenvergif ter beschikking wordt gesteld, meestal gratis en zonder veel voorwaarden.

Eikelmuisen vallen ook vaak ten prooi aan katten en dat verwondert ons niet. Engelse katten brachten volgens onderzoekers gedurende een studieperiode van vijf maanden niet minder dan 92 miljoen prooidieren mee! Voor Vlaanderen hebben we geen harde gegevens over de evolutie van het aantal huiskatten, maar in buurlanden als Engeland is er een opvallende toename (> 50%) zichtbaar gedurende de laatste 25 jaar.

Voor België vermoeden we een soortgelijke trend als we ons baseren op het rapport 'Huisdieren' van de OIVO: "In België zijn er in twee miljoen gezinnen dieren. We tellen 4.890.000 huisdieren, op te splitsen in honden (1.160.000), katten (1.780.000) en andere (1.950.000 allerhande). Het aantal dieren is de laatste jaren maar licht toegenomen, maar er is een verschuiving te zien van de voorkeur voor honden naar katten." Een omrekening naar Vlaanderen is dus moeilijk, maar wellicht

sneuvelen elk jaar enkele tientallen miljoenen dieren als prooi van huiskatten.

In meer dan de helft van de onderzochte regio's werd als mogelijke factor de toename van het aantal bosuilen geopperd. Van deze nachtelijke jager weten we dat hij ook wel eens eikelmuisen slaat. Vooral in de Vlaamse Ardennen, waar de bosuil vroeger altijd heel schaars is geweest, kan dit een belangrijke nieuwe predator zijn. Veel van de bossen waar eikelmuis voorkwam (bv. Kluisbos) zijn beukenbestanden zonder veel ondergroei en dus ook zonder beschutting. Helaas zijn braakballen van de bosuil zeer moeilijk te vinden, waardoor we nauwelijks over kwantitatieve gegevens beschikken.

Tot slot speelt mogelijk ook de oprukkende steenmarter een rol in het verhaal, maar net als bij de bosuil voelen we aan dat natuurlijke predatoren in het ecosysteem thuishoren en slechts een secundaire rol spelen in het verdwijnen van hun prooidieren. Vooral in gedegradeerd leefgebied met verminderde schuilmogelijkheden kan de weegschaal uit balans geraken.

De eikelmuis: nieuwe rode lijstsoort?

Hoewel er in Vlaanderen nog op verschillende plaatsen eikelmuisen worden waargenomen, lijken de populaties sterk af te nemen en zou de soort in de Rode Lijst van bedreigde zoogdieren opgenomen moeten worden. Habitatverlies is waarschijnlijk de belangrijkste oorzaak van deze onrustwekkende achteruitgang, maar ook verdelgung, veranderende gewoontes in de bouw, de uitbreiding van natuurlijke predatoren maar vooral van de huiskat spelen een rol. Het is wellicht nog niet te laat om de soort in Vlaanderen te behouden, maar structurele maatregelen dringen zich op.

Dankwoord

De financiële steun van gemeente- en provinciebesturen in West- en Oost-Vlaanderen, Brabant en Limburg was onontbeerlijk om het project op te starten. Ook zonder de vele vrijwilligers van Natuurpunt en JNM en anderen die meehielpen met de interviews, het ophangen van de nestkasten enz... was het project niet mogelijk geweest. Waarvoor dank!

Verder lezen?

- Criel D., A. Lefevre, K. Van Den Berge, J. Van Gompel, & R. Verhagen 1994. Rode Lijst van de zoogdieren in Vlaanderen. AMINAL, Brussel, België.
- Holsbeek L., A. Lefevre, J. Van Gompel, & R. Vantorre 1986. Zoogdieren-Inventarisatie van Vlaanderen (1976-85). Bijdrage tot de kennis van het voorkomen en de verspreiding van de Zoogdieren in het Vlaamse en het Brusselse Gewest, België. Jeugdbond voor Natuurstudie en Milieubescherming, Gent, België.
- Mys, B. 1978. Een vangstexperiment op kleine zoogdieren in de omgeving van het Kluisbos (Kluisbergen, Oost-Vlaanderen). *Eliomys* 4: 1-101
- Verbeylen, G. 2006b. Verslag van de 6th International Conference on Dormice (Gliridae), Siedlce (Polen), 20-24 september 2005. *Zoogdier* 17(1): 25-27.
- Verkem S., J. De Maeseneer, B. Vandendriessche, G. Verbeylen, & S. Yskout 2003. Zoogdieren in Vlaanderen. Ecologie en verspreiding van 1987 tot 2002. Natuurpunt Studie en JNM-Zoogdierenwerkgroep, Mechelen en Gent, België.
- Woods M., R.A. McDonald, & S. Harris 2003. Predation of Wildlife by Domestic Cats *Felis catus* in Great-Britain. *Mammal Review* 33: 174-188.
- www.pfma.org.uk/overall/historical-data.htm

Joeri Cortens

Zoogdierenwerkgroep Natuurpunt

Studie vzw, Coxiestraat 11

2800 Mechelen, België,

joeri.cortens@natuurpunt.be

www.eikelmuis.be

